

POESIES INÈDITES DE L'ÈPOCA DE LA CRISI A L'ENTORN DEL REULL *ESPINES I FLORS*

Pere TIÓ I PUNTÍ

L'objectiu general de la comunicació pretén començar a plantejar l'ordenació d'importants materials inèdits de la producció poètica verdagueriana escrita a partir de 1896, una part de la qual, de manera esparsa, i només amb criteri d'antologia, es publicà en *La mellor corona* i en *Disperses*. Concretament es tracta de presentar el recull de poemes *Espines i flors*, ordenat i estructurat pel mateix autor, i alhora un altre manuscrit, també de material inèdit, amb correspondència de poemes i amb uns temes semblants. En el primer cas, el recull prossegueix la línia de *Flors del Calvari*, en la sublimació dels sofriments pel camí de la salvació eterna. L'altra llibreta, de poemes en esborrany, sobta per la seva contundència, i per la quantitat de textos, algun de considerable extensió. Es tractarà de la problemàtica de l'itinerari dels manuscrits, es desglosaran els temes principals, i en l'apèndix es donaran a conèixer alguns dels poemes.

La controvèrsia dels manuscrits de l'obra pòstuma

Hi ha una certa confusió entorn del material pòstum de què disposaven els marmessors del segon, i definitiu, testament: Joan Moles, Ramon Turró, Mn. Josep Costa i Rafael Baster. El dia abans Verdaguer havia fet cridar Mn. Costa i Mn. Valls a Vil·la Joana, que també coincidiren a la casa amb Moles i Turró, i els donà els dos farcells de la maleta que el poeta s'havia emportat del carrer d'Aragó a Vallvidrera. Joan Moles,¹ en 1928, explicà que els papers quedaren en poder de Rafael Baster; després de Mn. Costa i, en morir aquest, de Ramon Turró. Tanmateix, en 1947² afirma que van convenir que Ramon Turró quedaria encarregat de la custòdia dels papers i que passarien successivament de l'un a l'altre en cas de morir el qui els guardava, i que l'últim dipositari faria amb els papers el que cregués convenient. Turró, en 1923, deixa escrit³ que volia acabar les transmissions i deixar els documents a l'Institut d'Estudis Catalans. Joan Moles explica⁴ com després de la mort de Turró —ocorreguda en 1926—, atès que els altres marmessors també havien traspasat, creia que els papers havien de passar al seu poder. Per això els reclamà al nebot de Turró, Gregori Canet, el qual només li lliurà un paquet petit, sense les llibretes-dietari i altres documents. Després d'insistir li reconegué que els havia venut a un comprador, el nom del qual

1. «Els papers de Mossèn Jacint Verdaguer». *La Nau* (26-VI-1928).

2. *Mossèn Cinto*. Mèxic, 1947, p. 109.

3. «La vera història de Jacint Verdaguer». *La Publicitat* (22-VII-1923).

4. *Op. cit.*, 1947.

no li donà. Diferents biògrafs i estudiosos han considerat com a absurd aquest torn, queixant-se que els documents no s'agrupessin ni inventariessin. Sembla ser que Verdguer restà alleugerit de poder treure aquests papers de Vil·la Joana. Josep Pereña,⁵ basant-se en el testimoni de l'infermer Josep Tarradas i en fonts de la premsa diària barcelonina, indica que, en donar els papers als seus amics, digué: «Són documents que no vull que vagin a parar a mans de gent estranya i per això us els confio a vosaltres.» Pabón⁶ lamentà que «el gesto de alivio de Mosén Jacinto sufrió un inconcebible mentís [...] No podía sospechar que aquellos papeles, en su parte más importante, se perderían, y no por obra del azar».

No queda del tot clar, doncs, si els documents passaren de mà en mà entre els quatre amics que anaren a recollir-los el dia 8 (Costa, Valls, Moles, Turró) o, cosa que és més probable, entre els quatre marmessors del testament definitiu (Costa, Turró, Moles, Baster), el dia anterior a la mort del poeta (10 de juny de 1902). Quin seria, llavors, el paper de Mn. Valls? Sembla evident que els papers, després de l'accidentada sortida de Vil·la Joana, els recolliren Turró i Moles, perquè en la narració del succeït feta per Moles es diu que Mn. Costa i Mn. Valls, que portaven els feixucs lligalls amagats sota els manteus dels seus vestits eclesiàstics, no els deixaren els paquets fins atropar-se lluny de Vil·la Joana i fou a Barcelona que examinaren els papers. D'altra banda, els manuscrits comprats el 1977 per la Biblioteca de Catalunya als hereus de Mn. Valls, amb els manuscrits dels tres llibres inèdits *Brins d'espigol*, *Jesús Amor*, *Cor de Jesús*, la llibreta titulada *Vademècum*, i alguns esborranys de poemes d'obres editades, segons Rosalia Guilleumas⁷ foren trets de Vil·la Joana. Per què els tenia Mn. Valls? Ramon Pinyol matisa⁸ que el fet de no ser marmessor potser explicaria que conservés els manuscrits dels tres llibres esmentats. Eren, però, els únics originals literaris de Vil·la Joana? D'altra banda, Josep Pereña⁹ indica que a Mn. Costa i a Mn. Valls, Verdguer els féu dipositaris d'una part considerable dels seus papers inèdits i que Mn. Valls, que visitava molt el poeta al carrer d'Aragó i l'havia ajudat econòmicament, després de la seva mort fou tutor de la família Duran.

Tanmateix, és creença general dels estudiosos, J. M. de Casacuberta per exemple,¹⁰ que el senyor Turró quan tingué els papers dels farcells encomanà a Josep Pijoan i a Eduard Marquina que els ordenessin i classifiquessin. Marquina era cunyat de J. Moles i li suggerí que Pijoan, amic seu, era la persona més adequada. Després d'examinar-los proposaren un pla de publicació. Pijoan explicà¹¹ que «la montanya del paperam feya basarda» i que sortiren moltes llibretes dels dos grans baguls on Mn. Cinto guardava els seus documents particulars i escriptures, i com enmig de cartes, retalls de

5. *Els darrers dies de la vida de Jacint Verdguer*. Barcelona: Ed. Barcino, 1955, p. 146.

6. *El drama de Mosén Jacinto*. Barcelona: Ed. Alpha, 1954, p. 61.

7. «Trobada de les últimes obres de mossèn Cinto Verdguer», *San Jorge*, n. 100 (IV-1977). Però no concreta del tot la qüestió perquè indica que dels manuscrits misteriosos de Vallvidrera, lliurats a dos dels seus amics fidels d'aleshores, s'han adquirit en 1977 els últims originals literaris.

8. «Entorn de dues obres inacabades de Verdguer: *Jesús Amor* i *Cor de Jesús*». *Anuari Verdguer 1995-96*, p. 137.

9. *Op. cit.*, p. 171.

10. *Escrits inèdits de Jacint Verdguer*, vol. II. Barcelona: Ed. Barcino, 1978, p. 17.

11. En sengles articles de 1906, publicats a *La Veu de Catalunya* i a *La Lectura*.

diari, diplomes de seminari, estampes i documents familiars, extragueren el que podia tenir un valor literari. Sembla, doncs, que aquests baguls no són els farcells de Vallvidrera, sinó del carrer d'Aragó. Retornaren els papers a Turró, perquè Marquina marxà a París, i Pijoan, pel juliol de 1903, a Itàlia en viatge d'estudis.¹² Des d'allí, Pijoan veia que no es publicaven aquelles obres pòstumes. Quan va tornar, el 1906, en un article ho reclama, notificant que els quatre volums «corrien disgregats y fins d'una mateixa obra n'hi havia fragments en diferents mans».¹³ En el mateix article de *La Veu de Catalunya* detalla que havien distribuït les obres pòstumes en quatre volums. El primer, *Prosa Aurea*, amb les *Rondalles* i altres obretes en prosa. Els altres tres volums, *Carmina èpica*, *Glosa mística* i *Carmina lírica*, contindrien les altres obres pòstumes: *El trobador*, *Colom*, la traducció del *Càntich dels càntichs*, les *Perles del Llibre d'Amich e d'Amat*, *Els pobres*, *El Santoral*, les poesies juvenívoles, el *Tenerife*, etc. etc. En un article posterior, a *La Lectura*, de març de 1906, cita aquestes obres dels baguls, descrivint-ne el contingut. Parla de *Colom* —que ell mateix edità en 1907, en les *Pòstumes de l'Avenç*, i del qual en 1903 ja havia fet el pròleg—, de *El Trobador* o *La Primavera* —probablement la versió definitiva que figura en l'Arxiu Històric de la Ciutat—,¹⁴ del *Càntich dels Càntichs*, del *Llibre d'Amich e d'Amat*, *Els pobres*, *El Santoral*, les *Rondalles*,¹⁵ de grans feixos de cartes, llibretes de butxaca amb notes d'excursions pel Pirineu —amb alguns mapes i dibuixos—, i el *Diari Íntim*. D'aquest diari, perdut fins al moment, Ramon Turró en publicà fragments en 1903.¹⁶ Pijoan relata els fets amb detall: «Tenia el Diari de vegades el to d'una confessió amb Déu, hi havia exclamacions llargues que semblaven oracions, però en altres parts explicava fets punt per punt, amb els noms de les persones que el voltaven. En altres parts Mossèn Cinto donava senyals de perdre una mica el cap, per exemple recordo que apuntava sorolls que sentia als armaris de la llibreria o a la taula com si fossin obra del mal esperit, o d'esperits.»¹⁷ I també diu que va portar la llibreta a Turró «que sense fer gaire embuts la va ficar a la seva caixa de cabals. Mai més me la va deixar veure».

Casacuberta-Torrent i Fàbregas¹⁸ donen un detall diferent de les obres. Parlen dels farcells, que contenien cartes, altres papers d'interès i manuscrits literaris, en vers i en prosa, tant publicats com inèdits, i que hi havia llibretes amb composicions passades en net, llestes per a publicar com a llibre, i afirmen que: «Aplegant originals procedents dels dos farcells anaren veient la llum els volums pòstums...» En la relació de títols, a més dels del llistat de Pijoan, hi figuren: *Corpus Christi*, *Folk-lore*, *Al Cel*, *Brins d'espigol*. Els manuscrits d'aquests dos últims títols seguiren un itinerari

12. Aquestes informacions, així com la fàcil consulta dels diferents articles de Pijoan, les dec al treball d'Anna M. BLASCO BARDAS, «Josep Pijoan i Jacint Verdaguer». *Anuari Verdaguer 1993-94*.

13. *Ibidem*, p. 307.

14. Ricard TORRENTS l'edità en 1995, en «Jacint Verdaguer: *La Pomerola*. Primera edició i estudi», dins *Verdaguer, Estudis i aproximacions* (Vic: Eumo, 1995).

15. Aquestes últimes quatre obres, també editades en la col·lecció d'Obres Pòstumes de L'Avenç, entre 1905 i 1908.

16. *Verdaguer vindicado por un catalán*. Barcelona: Librería Española, 1903.

17. «El diari íntim de Mn. Cinto». *L'Opinió*, n. 1 (18-II-1928).

18. *Epistolari de Jacint Verdaguer*, vol. XI. Barcelona: Ed. Barcino, 1993, n. 2 de la carta 1486, p. 197-200.

ben diferent. *Al Cel* el tenia Joan Moles, que el diposità al Museu d'Art i Arqueologia després de la mort del poeta i passà a la Biblioteca de Catalunya en 1921, encara que s'havia publicat en la revista *Pèl & Ploma* —segons J. Castellanos¹⁹ potser preparat per Pijoan—. *Brins d'espígol* era en poder de Mn. Valls. És el cas, també, de les obres pòstumes *Eucarístiques* i *Barcelona*, els manuscrits de les quals Verdaguier havia confiat a A. Vassal i a Ll. C. Viada respectivament, poc abans de morir.

Com hem vist, en les relacions de títols de Pijoan no hi figurava el manuscrit d'*Espines i flors*. Però, paradoxalment, sembla que havia d'estar inclòs dins el mateix lot. Pijoan²⁰ diu que els manuscrits que ell ordenà els va comprar *L'Avenç* i per això conegué els hereus, l'Amparo i l'Amadeu Guri. En efecte, hem comprovat que les obres pòstumes de *L'Avenç* coincideixen amb manuscrits de la relació Pijoan. Segurament es tracta de les quatre obres inèdites que, segons Casacuberta-Torrent i Fàbregas,²¹ Guri va vendre per dotze mil pessetes. L'any 1915 l'JEC i la Biblioteca de Catalunya van comprar un lot de manuscrits al llibreter Salvador Babra (manuscrits 364 al 370 de la BC), on entre algun altre hi figuren tots els del llistat Pijoan. És de suposar que Babra els comprà a *L'Avenç*. Entre aquests manuscrits el d'*Espines i flors* és el 368/10. És probable que Pijoan no l'utilitzí per l'abundància de textos retallats de publicació en revistes que conté el manuscrit, i perquè ja s'havia publicat *La mellor corona* (que inclou poemes del recull).

Tornant als manuscrits adquirits als hereus de Mn. Valls en 1977,²² constatem que són els de *Brins d'espígol* (ms. 2426 al 2429), *Jesús Amor* (3098-99), *Cor de Jesús* (3101-02), *Eucarístiques* (3100), *Montserrat* (3097), esborranys de llibres dels anys noranta (3103) i segurament el ms. titulat *Vademècum* (3703). Es dona per suposat que sortiren d'amagat de la cambra del poeta a Vallvidrera. Guilleumas²³ esmenta que es tractava de dos lligalls bastant voluminosos i que quan a Barcelona els miraren hi havia llibretes amb el dia a dia del temps de la persecució, cartes del pare Miguélez i moltes notes d'interès o apunts. Afegeix que Moles no parla dels originals literaris que, segons ella, probablement havien restat en poder de Mn. Valls sense formar mai part del lot custodiat per Turró. De fet, com hem vist, Moles, a part del paquet petit que li donà el nebot de Turró, reclama les llibretes-dietari i altres documents, i Verdaguier, a Vil·la Joana, només al·ludeix als documents que no vol que vagin a parar a mans de gent estranya. D'altra banda Pijoan, en l'article de 1906 a *La Veu de Catalunya*, explica que acceptaren treballar en els papers de Verdaguier un cop els marmessors n'hagueren destriat els que no tenien valor literari, deixant, doncs, molt clar que els llibres inèdits del lot de Mn. Valls, que no figuren en el llistat de Pijoan, mai van estar entre els papers que miraren a Barcelona. En la resolució del problema dels manuscrits poden aportar llum les cartes Turró-Pijoan-Serra i Boldú que, segons es diu en *Epistolari XI*,²⁴ figuraran en el volum XII.

19. «Verdaguer i el Modernisme». *Anuari Verdaguier 1995-96*, p. 41.

20. *Op. cit.* en la n. 12, p. 320.

21. *Epistolari de Jacint Verdaguier*, vol. cit. en la n. 18, n. 2 de la carta 1477, p. 174.

22. Dec aquesta informació de la procedència del manuscrit a Anna GUDAYOL: «Inventari de manuscrits de Verdaguier de la Biblioteca de Catalunya».

23. «Trobada de les últimes obres...».

24. *Op. cit.* en la n. 18, n. 2 a la carta 1486, p. 198.

És una obvietat, per tant, que els documents que es passaren els marmessors (Baster, Mn. Costa, Turró, Moles) no són els originals literaris comprats per *L'Avenç*, sinó els papers personals que s'anaren extraviant. Sobre el contingut i itinerari d'aquests documents no hi entraré a fons, atès que no incideixen gaire en el tema de la present comunicació. Amb tot, direm que hi ha una notable confusió de papers perduts, sigui del lot de Vallvidrera o no. A les llibretes-dietari, les cartes de Miguélez i altres documents d'interès, el pare Manuel Monjas²⁵ als papers de Turró, hi afegeix cartes dels amics del Rosselló —Pepratx, sobretot—, del bisbe Morgades, Verdaguer i Callís, Collell, documentació del marquès de Comillas... I diu que és probable que hi hagués, entre els papers de Verdaguer, cartes del pare Blanco, del pare Càmera (bisbe de Salamanca) i de l'arquebisbe Cos de Madrid. Més endavant explica que aquests últims documents, que no ha pogut consultar, es podrien trobar en l'arxiu de Joan Moles o en el domicili dels Guri, i també esmenta que certes cartes de Miguélez a Verdaguer han estat venudes recentment (anys 30, perquè la 1a edició de la seva obra és el 1935) a l'IEC. Que els hereus Amadeu Guri-Amparo Duran, instal·lats a Madrid en la misèria més absoluta, continuaven disposant de manuscrits del poeta i de paquets de llibres i de papers, ho sabem per la detallada explicació dels avatars d'aquesta família realitzada per part dels curadors de l'*Epistolari* en el volum XI.²⁶ J. Pabón,²⁷ en el capítol «La suerte de los documentos», parla dels papers del drama en general, i detalla en quins arxius i col·leccionistes privats estan dispersats. A continuació planteja ocultacions i afers estranys relacionats amb papers verdaguerians: el silenci inexplicable de Busquets i Punset,²⁸ la desaparició de les cartes del pare Càmera a Morgades, les cartes dels últims anys que sembla que Collell destruf, el cas del *Diari Íntim*... J. Miracle esmenta, també, els papers de la cúria de Vic relacionats amb el cas Verdaguer que, extrets de manera irregular pel pare Monjas, una part se li van cremar en accident fortuït.²⁹

És un fet sorprenent que no es trobin referències al volum projectat per Verdaguer *Espines i flors*, ni en l'epistolari ni en les nombroses publicacions dels estudiosos, tant dels qui havien conegut el poeta, com en l'abundosa bibliografia posterior. L'única al·lusió al manuscrit que he trobat la fa R. Guilleumas³⁰ quan dóna a conèixer un full autògraf dels últims anys del poeta amb la relació de títols d'obres

25. *Documentos inéditos acerca de Mossén Jacinto Verdaguer*. Madrid: Editora Nacional, 1952, 2a. edició. La 1a. es publicà en 1935.

26. Carta cit. en la n. 21, p. 173-179.

27. *Op. cit.*, en la n. 6, p. 56-65.

28. Sobre aquest afer, així com el paper de Busquets en els últims anys de Verdaguer, veg. l'apartat «La mellor corona» d'aquest treball i la n. 45.

29. Josep MIRACLE (*Verdaguer amb la lira i el catze*, Barcelona, 1952, p. 340-41) dóna a conèixer el cas, gràcies a la informació del Dr. Eduard Junyent. Josep M. SOLA i CAMPS, en un documentat article (diari *Avui*, 25-IV-1984) detalla tot l'afer: com Monjas, dues vegades, es va emportar papers de Vic a Mallorca, on residia —eren papers del procés Verdaguer; un dictamen mèdic i 32 cartes—; com justifica que no els tornava perquè el dictamen mèdic se li cremà, sense dir res dels altres; i com en els anys 80 tornen a aparèixer, però a la Biblioteca de Catalunya, donats pel Sr. Alfons Güell (actual marquès de Comillas) que els devia haver comprat a M. Alemany Balcells. De fet, en l'article havia constatat que un senyor, Marià Alemany, portava els papers de Vic a Mallorca, per al pare Monjas.

30. *Op. cit.* en la n. 7.

que tenia en elaboració.³¹ En el full hi figura *Espines i flors*, al costat d'altres quinze obres, una de les quals es publicarà en vida de l'autor (*Flors de Maria*), altres poc després de la mort (*Al Cel, Barcelonines...*) i alguna fins a època més recent (*Brins d'espígot*). Dels reculls *Jesús Amor* i *Cor de Jesús*, encara inèdits, se n'ha donat notícia fa molt poc.³² Guilleumas, en aquest article que dona a conèixer els manuscrits de Mn. Valls, al·ludeix al contingut d'*Espines i flors*, com uns esborranys sense cos d'obra, cosa que no correspon a la realitat. Si en l'article no queda del tot clar, en una entrevista a *La Vanguardia*³³ deixa clar quins són els manuscrits comprats i no hi figura *Espines i flors*.

Resumint, *Espines i flors* pertanyeria als originals literaris Pijoan-Avenç-Babra, que semblarien no ser de Vallvidrera, malgrat les indicacions d'alguns estudiosos que semblen anar en sentit contrari, sinó, segurament, d'uns baguls del carrer d'Aragó, propietat dels hereus, però ordenats pels marmessors. Una altra cosa és la llibreta que forma el manuscrit 3722, que també es donarà a conèixer en aquesta comunicació. Aquest manuscrit fou comprat per la Biblioteca de Catalunya a Maurice le Cuir, molt recentment (finals dels anys 80, inicis dels 90), per una elevada quantitat de diners. Pel seu contingut totalment inèdit, i fins a un cert punt polèmic, hauria d'haver merescut un comentari en el seu moment.

Els poemes dels dos reculls: manuscrits i publicacions

a) *El manuscrit d'Espines i flors*

La llibreta que forma el manuscrit d'*Espines i flors* (ms. 36717 de la Biblioteca de Catalunya) conté trenta-un poemes, divuit dels quals són retalls impresos adherits als fulls.³⁴ Es tracta d'un recull pensat com a llibre perquè la lletra dels tretze textos autògrafs és clara, sense correccions, i en els divuit impresos es palesa una voluntat de retallar i aplegar textos que el poeta havia publicat en revistes, a partir de la seva unitat temàtica. També conté un índex autògraf de l'ordre dels poemes, un títol amb lletra de l'autor a l'etiqueta de la coberta, i es tracta de poesies que fins al moment no havia inclòs en cap llibre. De fet, dels trenta-un poemes, només cinc figuraran en altres llibres preparats per l'autor: tres en *Aires del Montseny*, un en *Al Cel* i un en *Barcelonines*. Cal considerar que els onze que es recullen en *La mellor corona* haurien d'entrar en una nova ordenació perquè en realitat es tracta d'una antologia preparada per dos amics del poeta arran de la seva mort. En parlarem més endavant. La majoria de poemes impresos, deu en total, provenen de la revista *L'Atlàntida*, i els

31. En el ms. 2429, de *Brins d'espígot*, de la BC. Dec aquesta informació a M. Àngels Verdguer.

32. R. PINYOL i TORRENTS, cf. n. 8. En l'article publica alguns dels poemes. Altres, extrets del ms. 370 (BC), foren publicats per Narcís GAROLERA, *Poesies juvenils inèdites de Jacint Verdguer* (Vic: Patronat d'Estudis Ausonencs, 1996).

33. Entrevista de F. Monegal. *La Vanguardia* (24-V-1977).

34. Per a la descripció externa dels manuscrits utilitzo dades del meu treball *Catàleg de manuscrits verdguerians*, dipositat a la Biblioteca de Catalunya.

altres de revistes com *Calendari Català*, *Lo Teatro Regional*, *La Nova Catalunya*, *Diario del Comercio* i *La Gaya Ciencia*. Dels altres tretze poemes no impresos vuit figuren, en esborrany, en el manuscrit 3722 (BC).

L'època en què podem datar el manuscrit és molt tardana. El poeta degué preparar aquest recull quan residia al carrer d'Aragó, ja a partir de 1899. Cal tenir en compte que el manuscrit 3722, que conté esborranys de poemes d'*Espines i flors*, fou escrit entre 1897-99. En el 367/7 només hi ha una poesia amb data autògrafa, de 29 d'agost del 97, però la mateixa en el 3722, en versió més antiga, també porta la mateixa data, la qual cosa fa suposar que en el 367/7 és copiada. L'elaboració d'*Espines i flors*, doncs, majoritàriament es féu recollint poesies anteriors. Els poemes impresos, per exemple, tots són datats entre 1896 i 1898, època de la revista *L'Atlàntida* i de la residència a Vallcarca. I, en efecte, foren recollits més tard en l'elaboració del recull.

El fet de considerar-lo un llibre de poesia o un recull acabat també ve donat per la seva unitat temàtica: com per poder pujar al cel, i aconseguir les flors i perles celestials, en aquest món s'han d'acceptar els insults, injustícies i sofriments — les espines—. Es tracta d'un contingut, en efecte, relacionat amb el títol *Espines i flors*. Com s'ha dit abans, no hi ha referències a la preparació del recull ni per part de l'autor ni dels estudiosos de la seva obra, excepte aquell full del poeta amb la relació d'obres que tenia en preparació. No és gaire estrany perquè no hem d'oblidar que el recull fou confegit molt tardanament (1899-1900) i tampoc el poeta havia parlat d'altres llibres que no s'editaren o dels que sortiren com a obra pòstuma. Tanmateix, el poeta es podia captar pel fet que *Espines i flors* té molts ressos temàtics de *Flors del Calvari*, fins al punt de semblar-ne una continuació, i tres poemes sortien en l'edició d'*Aires del Montseny* (1901). D'altra banda, Verdaguier, a partir de Vallcarca (estiu 1896) abandona, en part, les amargues contingències personals en la seva poesia.³⁵ Sembla que la poetització de la seva persecució, després de *Flors del Calvari*, no tenia cabuda en els reculls poètics que estava preparant. Per això, els poemes d'aquest tema, a partir de 1896, o restaran inèdits o es publicaran solts en revistes. De fet, el 1896 és un moment d'un cert relaxament del cas Verdaguier i es produiran intents de reconduir la situació per part de diverses persones (el nunci de Sa Santedat, el Dr. Font, el pare Rupert M. de Manresa), després de l'escàndol i els fets polèmics de 1895: la fugida de la Gleva (10 de maig), el fet d'instal·lar-se al domicili de doña Deseada del carrer de la Portaferrixa, la suspensió *in divinis* (23 de juliol), la primera sèrie d'articles *Un sacerdot calumniat* (la carta-comunicat del 17 de juny i els articles entre el 5 d'agost i el 2 de setembre), les duríssimes cartes trameses al bisbe Morgades i a N. Verdaguier i Callís... El marc de Vallcarca, semblantment al dels inicis de la Gleva, va suposar un refugi de pau, en contacte amb la naturalesa. Verdaguier, a partir de llavors, elabora poemes de fugida del món (que confluiran en *Al Cel*), de records juvenils i de contacte amb la natura (*La Pomerola* i poesies que entronquen amb *Aires del Montseny*), poesia religiosa i mística (*Jesús Amor*, *Cor de Jesús*, *Eucarístiques*), folklorística botanicoreligiosa (*Folklore*, *Flors de Maria*, *Brins*

35. Cf. el meu treball «De la poesia religiosa de Verdaguier (La Gleva) al retrobament amb el poeta (Vallcarca)». *Anuari Verdaguier 1995-96*, p. 289-303.

d'espígol). Amb tot, com veurem, entre 1897 i 1899 (ms. 3722) també realitza poemes de denúncia dels greuges personals, que es quedaren en estat d'esborranys inèdits.

El títol, *Espines i flors*, és extremadament polisèmic en la poesia de la tercera etapa de Verdaguer (1893-1902). En el seu estudi, *Brins d'espígol, un herbari verdaguerià*,³⁶ Ricard Torrents recorda la presència floral en *L'Atlàntida*, *Canigó*, *Montserrat*, *Jesús Infant*, *Roser de tot l'any...*, i remarca, tot citant fragments dels pròlegs a *Flors de Maria* i *Brins d'espígol*, com les flors són per al poeta l'únic que ha restat del paradís terrenal i com les invoca com a «alegria de la terra, promesa del cel, record del Paradís perdut, penyora del Paradís que ens espera, símbol i imatge de l'ànima pura...». En aquests anys, per als títols dels seus aplecs de poemes el poeta juga molt amb les flors, fins i tot en reculls menors integrats en altres llibres, com *Flors de juny* o *Flors de Mira-Cruz*. És així que titula *Flors de montanya* el ms. 367/8 de la BC,³⁷ que té molts materials d'*Aires del Montseny*. En un full d'aquest manuscrit hi ha provatures de títols dels quals sortirà el d'*Aires del Montseny*, amb presència de les flors: «Flors del pla... Ayres de marina... Terreroles... Flors de Monseny/montanya...». En publicar-se el poema *Mon colomar* en la revista *Lo Pensament català* (23-XII-1900) es diu: «Del llibre *Flors del Montseny* pròxim a publicar-se». El seu gran interès per la botànica es fa palès en cartes on rep informacions de flors —sobretot de V. Serra i Boldú— i també en un manuscrit, titulat *Vademècum*, on, juntament amb reculls de vocabulari i frases, fetes hi ha conjunts de noms de flors agrupades per colors i en algun cas per llocs. En tot cas, el títol *Espines i flors* guarda molt parentesc amb *Flors del Calvari*, on trobem la mateixa antítesi, les flors que són els sofriments (Calvari-espines), i de fet els mateixos temes. Les espines, com la corona, presents en la passió de Jesucrist, sintetitzen un leitmotiv constant en el Verdaguer de l'última època. És així que en *Flors del Calvari* apareixen dos poemes: «A Jesús coronat d'espines» i «La corona d'espines». És la mateixa corona d'espines en què, en l'article d'*Un sacerdot perseguit* (5-VIII-1897), s'ha convertit la corona de llozer de Ripoll (1886). I també la del poema titulat com a «Fragment», en *Disperses*, on la corona dels Jocs Florals s'ha convertit en corona d'espines.³⁸ R. Torrents indica³⁹ que en el títol del «Quadern de Vallcarca» (ms. 386/10), «Lo trobador, Espines», el mot espines provindria de l'últim poema del manuscrit, «La corona d'espines», que en *Brins d'espígol* figurarà com a «Espines» (per tant, no és el de *Flors del Calvari*). També, afegeixo, és possible que el títol «Lo trobador, Espines» pugui tenir relació amb el manuscrit d'*Espines i flors*, perquè, a part de la seva contigüitat, el ms. 368/10 conté tres poemes del 367/7. No és gens estrany, d'altra banda, que la flor més representada en aquests manuscrits, i sobretot en *Flors del Calvari*, sigui la rosa, que inclou els dos elements de la dualitat: la flor i les espines.

36. *Op. cit.* en la n. 14, p. 294-95.

37. És un manuscrit relacionat amb *Espines i flors*, per l'època d'elaboració i perquè s'hi repeteix el poema «Lo dolmen de Sant Jordi» (també en ms. 360/10, BC, el de *La Pomerola*).

38. Sobre l'evolució del símbol de la corona vegeu el meu treball citat en la n. 35, p. 302.

39. *Op. cit.* en la n. 14, p. 386-87.

b) *El manuscrit 3722 de la Biblioteca de Catalunya*

Es tracta d'una llibreta de 73 fulls, amb lletra gran i freqüents correccions. Destaca pel nombre elevat d'inèdits, al voltant de 30 poemes. De fet més, perquè dels restants, quatre sortiren en *Disperses* i un en *La mellor corona*, llibres no canònics. També dos en *Aires del Montseny*, un en *Barcelonines*, un en *Brins d'espígol* i un altre en *Els pobres*. El tema més freqüent és la valoració positiva de les penes i les infàmies com a camí per poder entrar al cel, davant les falses alegries, la riquesa, els títols o la hipocresia. Destaquen, però, els poemes que contenen una queixa amarga dels amics i protectors que l'han abandonat. La llibreta fou iniciada a finals de 1896 (per alguns poemes inicials que porten aquesta data), continuada de manera intensa durant el 1897, i acabada entre 1898 i 1899 (en un dels últims fulls hi figura la data d'abril de 1899). Curiosament, hi ha alguns poemes on el mateix poeta dóna dades de la seva realització en 1897: el poema «Sense niu» al·ludeix a la Gleba i en un moment diu «dos anys ja són passats» (maig 1895); «Avui fa dos anys» es refereix a la privació de les llicències sacerdotals (juliol de 1895); semblantment, «Record d'avui fa quatre anys», basat en la marxa traumàtica de la casa Comillas (primavera 1893), i també «Cinc anys ha que navego» (que seria, doncs, de 1898).

Per què Verdaguier no donà a aquests poemes la forma d'un recull acabat, ni, doncs, pensà a publicar-los? Recordem que el 1897, època principal de redacció del manuscrit, estava publicant a la premsa —entre agost i setembre— les proses d'*Un sacerdot perseguit*, foren 26 lliuraments, més virulents que els de 1895. Verdaguier patia una obsessió perquè no li retornaven les llicències i per això emprengué la represa dels articles.⁴⁰ Aquests, com veurem, tenen un evident ressò en els poemes de la llibreta, que són com una poetització de les queixes expressades en les proses. En certa manera fa pensar en el que algun biògraf diu del *Diari íntim*, paral·lel a *En defensa pròpia* en el sentit de concretar amb noms les acusacions. Són, doncs, uns poemes plens de sofriment i de retrets als seus perseguidors.

És una època d'un Verdaguier perseguit que, si ja en 1896 havia estat desnonat del pis de la Portaferriça, després de Vallcarca serà acomiadat del pis de Provença per no pagar el lloguer, fins a poder-se instal·lar al pis del carrer d'Aragó, llogat personalment per Turró perquè al poeta i a la família Duran no els fiaven. Durant el 1897 va a Madrid i gràcies a les dificultoses gestions dels caputxins d'El Escorial i del bisbe de Madrid, el bisbe Morgades li retorna les llicències de dir missa, l'11 de febrer de 1898. És a partir del 15 de febrer que el bisbe de Barcelona li concedeix el benefici de la parròquia de Betlem. Seran uns anys, fins al trasllat a Vallvidrera del 17 de març de 1902, d'un Verdaguier cada vegada més malalt i envellit, «amb un rictus d'amargor i invencible tristesa en el rostre».⁴¹ Amb tot, com ja s'ha dit, dugué a terme encara una ingent activitat literària.

Tanmateix, el poeta potser no acabà de donar forma al recull del manuscrit que comentem perquè en poesia, en aquests anys, sembla que cercava altres temes, més que no pas els retrets, que ja manifestava en les proses d'*En defensa pròpia*. En al-

40. *Epistolari de Jacint Verdaguier*, vol. X (Barcelona: Ed. Barcino, 1987), n. 2, p. 137.

41. Joan TORRENT i FÀBREGAS. *Jacint Verdaguier* (Barcelona: Ed. Barcino, 1952), p. 77.

gun poema trobem correccions que eliminen versos que podien ser polèmics. És el cas de «Crucíferes» (ms. d'*Espines i flors*). I també del poema «Recort d'avuy fa quatre anys» («Fragment» en l'edició de *Disperses*), on, respecte de la versió del ms. 387/35, treu les al·lusions directes al marquès i fins i tot al costat del primer vers, «Senyor Marquès de Comilles», en el ms. 3722, amb lletra que no és de Verdaguier, diu «NO Marquès de Comillas», la qual cosa fa suposar una censura ja que en l'edició es suprimit. O sigui que aquest manuscrit pot haver fet una mica de por. No deu ser en va que en el segell de la llibreta hi figuri, també amb lletra que no és del poeta: «Quitar algo».

El ms. 3722 està relacionat amb el 366 d'*Els pobres*: es repeteixen tres poemes; hi ha temes comuns dins el marc de la visió de la pobresa, com veurem més endavant; i també és dels últims anys, entre 1898 i el sojorn de Vallvidrera. Planteja la necessitat de la caritat, explica històries morals relacionades amb la misèria i les malalties de les persones, i planteja la pobresa de Jesucrist. Inclou un grup de poesies inèdites i algun apunt amb explicació d'esborronadores situacions de pobresa. Tot fa pensar que el poeta tenia un projecte més ampli sobre el llibre *Els pobres*, respecte de com sortí publicat.

c) La mellor corona

En el moment d'ordenar els materials poètics dels últims anys, i fer-ne les edicions crítiques corresponents, caldrà prescindir del recull antològic *La mellor corona* (1902), de Lluís Carles Viada i Antoni Busquets i Punset, perquè Verdaguier havia donat altres indicis sobre els seus reculls poètics pòstums. En efecte, *La mellor corona*, en la seva primera edició, que inclogué onze poemes d'*Espines i flors*, també en contenia dotze del volum *Barcelonines*, tres d'*Eucarístiques*, dos d'*Al Cel*, un de *Brins d'espígol* i tres que ja havien estat publicats en *Aires del Montseny*. A més d'un bon grup, dotze, de *Càntics*: de fet, en el volum de la Il·lustració Catalana d'aquest títol s'afegiren en una tercera part, respecte de les edicions de 1882 i 1889; i encara resten poemes inèdits que es poden considerar càntics en altres manuscrits. D'altra banda, en els manuscrits dels últims deu anys podem trobar poesies que en vida de l'autor no s'inclogueren en cap volum, ni formaren un recull d'obra acabada, i només una part de les quals van anar a parar a *La mellor corona* i a *Disperses* —un altre volum que tampoc s'ha de considerar com a canònic—.

Pel que fa als onze poemes d'*Espines i flors* que figuren en *La mellor corona*, cal recordar que en el manuscrit són retalls impresos. Això fa pensar que els antòlegs, més que tenir accés al manuscrit, tragueren els poemes de la seva publicació en la revista *L'Atlàntida*, de la qual A. Busquets era el redactor en cap. Verdaguier, en dos anys, hi publicà trenta poesies, gairebé totes inèdites en aquell moment, pràcticament una en cada número. D'aquestes, en *La mellor corona* en sortiren tretze de publicades, la majoria de les que en el moment de l'edició de l'antologia (1902) no s'havien encara editat. Busquets també era un dels més prolífics col·laboradors de dues revistes dirigides per Verdaguier: *Lo Pensament Català* —on entre 1900 i 1902 el poeta publicà vint-i-tres textos, vuit en *La mellor corona*— i *La Creu del Montseny* (1899-1900), amb trenta-cinc textos, la majoria d'*Aires del Montseny* i tres de *La mellor*

corona. Alhora, Busquets col·laborà en *Catalunya Artística*, *Juventut*, *La Renai-xença*, i fou director, a l'Hospitalet del Llobregat, de *La Ressenya* i *Ressenya Li-terària*. A partir de 1926, quan exercia de mestre a Calders, dirigeix la revista *Jorba*, de Manresa, fins al moment de la seva mort, en 1934. En realitat es pot afirmar que Verdaguer, en aquells anys difícils, publicava les seves poesies a través de Busquets, en les revistes esmentades. De fet, en una carta de gener de 1899⁴² deia que «Desde 1896 en que publiqué las *Flors del Calvari y Jesús infant*, no he publicado mas que poesías sueltas». Busquets, molt jove llavors, havia conegut el Verdaguer de la Gle-va als 16 anys, durant el curs del seminari de Vic, on estudiava, en una fortuïta tro-bada a la Biblioteca Episcopal, i a l'estiu següent en una trobada ocasional, fent camí a Sant Hilari i una posterior visita a la Gleva.⁴³ Juntament amb Lluís Carles Via-da es convertí en un dels amics de referència del poeta. Busquets i Viada foren mar-messors del primer testament i, en general, se'ls arrenjlera amb el grup de persones que en aquell moment representaven la jerarquia eclesiàstica i la família del poeta —ja que sempre feren de pont amb la germana, com es pot veure per les cartes dels papers Viada de la Biblioteca de Catalunya—. Tanmateix, ells no ho veien ben bé així. Com escrigué Viada,⁴⁴ ells dos eren els «únics que no el deixàvem, quan tothom de dretes l'havia abandonat, i únics també que tenfem el valor de referir-li les malifetes de la família que l'explotava». En diferents estudis biogràfics s'ha creat una certa polèm-ica,⁴⁵ alimentada en part per ell mateix, en el sentit que Busquets explicaria els records testimonials viscuts a Vil·la Joana, que afectarien als manuscrits inèdits i al paper de cadascú en les disputes a l'entorn del llibre del poeta.

42. *Op. cit.* en la n. 40, carta 1364, p. 236.

43. BUSQUETS i PUNSET explica la història d'aquesta relació en «Quan vaig conèixer Mn. Cinto» (article manuscrit consultat a l'arxiu particular de Jaume Bosch i Portf). Busquets ana-va a Sant Hilari, per a les vacances d'estiu. Dinaren a l'hostal de la Fullaca i s'acomiadaren a la zona de Sant Sadurn d'Osormort. Verdaguer li havia fet confidències de les seves penes i Bus-quets prometé anar-lo a veure a la Gleva, visita que es produí el mes de juliol.

44. «Recordances», *Jorba* (Manresa), núm. 301 (X-1934), p. 92.

45. J. GÜELL (*Vida íntima de Mn. Jacinto Verdaguer*, Barcelona, 1911, p. 189-192) copia, diu, «alguns dats que'ns ha proporcionat el senyor Busquets...» sobre l'època de la malaltia al carrer d'Aragó i les ajudes que rebia. El pare Monjas, pel març de 1935, mentre preparava l'edi-ció del seu llibre *Documentos inéditos...*, escriu a Lluís Carles Viada (ms. 1532, BC) comuni-cant-li que ha tramès una carta a Miquel Bosch i Jover (mestre de Balenyà i poeta, amic de Busquets) demanant-li papers de Busquets —que havia mort el 1934— sobre els documents i llibretes del Verdaguer dels últims dies, també sobre la versió d'en Busquets del que ocorregué a la cambra de Mn. Cinto el dia de la sortida furtiva dels documents —perquè ell ho pogué escoltar des de l'habitació contigua—, i finalment la informació d'on ha copiat Mn. Güell les notes de Busquets. J. PABÓN (*El drama...*, Barcelona, 1954, p. 58) esmenta, com una ocultació inexplicable, que Busquets hagués escrit que guardava una carta que era el secret de tots els in-fortunis del poeta, i també que Ll. C. Viada (loc. cit. en la n. ant.) digués que Busquets havia deixat escrit tot quant a la seva intervenció en l'afer Verdaguer feia referència, i lamenta el silen-ci posterior. El mateix Busquets, en l'article «Germans de Pàtria» (*El Pirineu Català*, de Ripoll, 26-VI-1915), indica que té records testimonials de les darreries del poeta, que encara no és l'hora d'exposar-los, i que aquell material s'ha d'anar purificant. Pel que sabem, després de la consulta als hereus de Busquets i a l'arxiu particular de Jaume Bosch i Portf, no es té notí-cia d'aquest treball de Busquets. Això sí, en diferents articles plasmà alguns aspectes biogrà-fics i records de la seva relació amb Verdaguer.

En tot cas, *La mellor corona*, just després de la mort del poeta, es publica una mica per despit, després de sentir-se els dos amics una mica traïts en l'últim testament i pels fets que van passar. Per això, en el pròleg del llibre, Busquets i Punset es queixa que Mn. Cinto «morís sol en l'agonia sense la companyia de les persones que li havien portat el Senyor de Cel y Terra» (referint-se al viàtic del dia 5 de juny). I també que ells treballaven encara per donar el cop de gràcia perquè en les corones de l'enterrament hi faltava la seva. I per això *La mellor corona*.

Temàtica dels poemes dels dos manuscrits

Amb la finalitat de donar a conèixer el valuós conjunt de poesies dels dos manuscrits, em permeto d'ordenar-les per temes, encara que no de forma totalment exhaustiva. D'aquesta manera es mostrarà la significació que poden tenir en la perspectiva de l'estudi de l'evolució del Verdaguier dels últims anys, en una part important d'obra poètica encara inconeguda. Alguns dels poemes que s'esmenten en la descripció figuren en la selecció de textos dels dos manuscrits que formen l'apèndix de la present comunicació.

a) *Els sofriments com a flors o perles celestials*

El fet de plantejar les penes, seguint el model de Jesucrist i la creu, com a flors per al cel, s'havia formulat en *Flors del Calvari*. El mateix tema continua en els dos reculls que comentem, encara que decantant-se cap a una més gran exposició del sofriment: el seu personal, el de la vida i el món.

«Paciència» (cf. apèndix I d'*Espines i flors*) mostra com el fang, els escarnis, els cops de pedra són espines que seran l'or del cel. Precisament, un poemet de cinc versos del mateix recull (apèndix) al·ludeix a l'alquímia —transformar els metalls baixos en plata i or—, dient que «Lo que no feu la fórmula alquimista...» ho aconsegueix transformant les injúries i el fang en or. En «Per què Déu nos bastoneja?» (d'*Aires del Montseny*, que figura en els dos manuscrits) el poeta explica que l'home, per no obeir, fou desterrat del paradís i es va allunyant del bon camí. Per això Déu «sembla la terra d'espines / perquè ses roses collim, / ses roses que en les altures / per nosaltres fa florir; / i amb lo bastó de les penes / va tornant-nos a camí». És un plantejament semblant al de «Ma corona» (*Al Cel i Espines i flors*): en la primera part mira la Corona d'Ariadna —una constel·lació d'estrelles— i la descriu amb metàfores de joies i flors; en la segona —més pròpia d'aquest recull— una veu li diu que els enemics li fan una corona més hermosa, «una perla és cada insult / un diamant cada afronta».

Amb els mateixos dos versos acabava «A un detractor», de *Flors del Calvari*. Primer li demana al detractor que esmoli el glavi, amb calúmnies, esbronces i penjaments, que per a ell són plaers; després, que prengui la tisora al sastre i l'enclusa al ferrer, perquè: «Tu m'has de fer la corona; / una perla és cada insult, / un diamant cada afronta». En «La Campana» (*Espines i flors, Disperses*), si ell aguanta els cops de martell i de mall de quan la fa el courer, podrà pujar al cel. Amb diferents

comparances, *Flors del Calvari* va plantejant aquesta dualitat, com en el poema «Perles», on Jesús va sembrant perles que la gent cull amb avara mà i es tornen espines; en canvi, per als amics sembla espines que es tornen perles. Molt semblant, doncs, al poema d'*Espines i flors* «Ahí me donavau penes...» (apèndix), on Jesucrist li dona els neguits i sofriments, que serien una corona en la qual «els insults me son les perles... un brillant la malaltia». A «Bona messa» (dels dos reculls) la pluja que farà collir una messa tan rica són les fletxes que tira Nostre Senyor. O el poema «Teresa a Jesús» (*Espines i flors*, «Santa Teresa» en *Flors del Calvari*): Teresa va a collir flors i es torça el peu; Jesús li diu que així paga els amics, però la cura. De fet, en *Flors del Calvari* abunden molt les imatgeries relacionades amb les flors i les espines. Sovint, amb símbols com el de les abelles, perquè saben treure la mel de les espines, i el de les roses, perquè en els rosers les espines hi duren un any i les flors un dia («Roses»).

El poeta associa el seu dolor amb la passió i la creu de Jesucrist, d'una manera constant en *Flors del Calvari*, i també en *Espines i flors* i el ms. 3722, com en «Un calzer me dona al cel...», «Senyor feriu», «Desdel recó», «Quan lo senyor vol posar...» (apèndix). En alguns poemes tracta explícitament les escenes de la Passió: «Lo plor dels jueus» i «Consummatum est». En diferents ocasions adapta els escenaris i personatges a la seva situació. Per exemple quan, en *Un sacerdot calumniat*-IX els amics traïdors són Judes i els agents de policia que el van a buscar són comparats als soldats de l'hort de Getsemaní. En una carta a Justí Pepratx, de 6 d'abril de 1897,⁴⁶ acaba dient: «Mes som a la setmana de Passió... En un evangeli d'aquexos dies los jueus tractan al bon Jesus de endemoniat, en altre los fariseus envian ministres per agafarlo. Si aixis tractan en lo mon a nostre Senyor, que han de fer ab i últim de sos ministres?».

D'altra banda, la figura de Jesús, en aquests anys, ofereix al poeta el model del rebel i el perseguit. És així que quan el bisbe Morgades el commina, en nom de la humilitat cristiana, a «sentarse en la mesa indicada por el señor», no ho accepta dient «¿No he parades prou una galta i altra a ses bufetades? [...] ¿Què més desitgen? ¿Volen donar-se el plaer d'acabar amb mi?» (*Un sacerdot perseguit*-VII, agost 1897). Hans Hinterhäuser⁴⁷ explica que la fi del segle XIX és propensa, en la literatura, a la revalorització de la figura de Crist, i que els factors apocalíptics porten a les figures dels rebels, els sants, els salvadors i els profetes: cas del príncep Miskhin, de *L'idiota* de Dostoievski; o del *Nazarín* de Galdós, de qui s'insinua que es podia inspirar en la figura de Verdaguer. Recordem aquí la visita de Galdós al poeta,⁴⁸ quan residia a Valldaroca. Verdaguer li manifestà la seva admiració per l'obra i la sorpresa que la semblança del cas Nazarin amb el seu li havia causat. Joaquim Moías⁴⁹ indica que en els últims deu anys el poeta «modificà el sentit que donava als seus referents més constants i, així, alguns d'ells, com sant Francesc d'Assís, Lluís i sant

46. *Op. cit.* en la n. 40, carta 1270, p. 88.

47. Hans HINTERHÄUSER, cap. «El retorno de Cristo», dins *Fin de siglo. figuras y mitos*. Madrid: Ed. Taurus, 1980.

48. Narcís OLLER, *Memòries literàries*. Barcelona: Ed. Aedos, 1962, p. 257.

49. Joaquim MOLAS, «Jacint Verdaguer», dins RIQUER/COMAS/MOLAS, *Història de la literatura catalana*, vol. 7. Barcelona: Ed. Ariel, 1986, p. 280.

Joan de la Creu, passaren, de simples models místics o poètics, a ser autèntics símbols de rebels que són titllats de folls o que són perseguits pel poder jeràrquic» i ho justifica amb el pròleg del llibre *Sant Francesc* (1895), on el poeta explica com el sant va ser esbrincat, escopit i perseguit a cops de pedra. De manera semblant, en l'article «Quin crim és lo meu?» (*Un sacerdot perseguit*-X, setembre de 1897), relata la fugida de la presó de sant Joan de la Creu. En *Espines i flors* trobem, precisament, el poema «Es algun crim?», de la revista *L'Atlàntida*. Més tard es va publicar a *La mellor corona*, amb el títol de «Crucíferes» i nou versos suprimits que parlen del seu cas, entre ells l'últim: «Es algun crim lo ser poeta místich?».⁵⁰ En el poema es compara les figures de santa Teresa, sant Joan de la Creu, sant Francesc d'Assís i Jacoponi, ja sigui pel desterrament, per la presó, o pel fet de fer-lo passar per boig, en l'últim cas. Com veiem, als models hi afegeix santa Teresa (sobre la qual hi ha dos poemes en *Espines i flors*). Del mateix recull també hi podem afegir el rei David, del poema «David», a qui el rei Saül tirà una llança perquè sentia enveja del seu cant.

b) La víctima dels propis amics i dels poderosos

Com he explicat, en la llibreta que forma el ms. 3722 (BC) trobem unes poesies, que no es van publicar, especialment amargues sobre el seu cas personal, en les quals el poeta acusa amics i protectors. Verdaguier publicava, a partir de l'agost de 1897, la segona sèrie de proses *Un sacerdot perseguit*, també més acusatòria que l'anterior, i no serà casual que imatges d'aquests poemes, per la datació, es puguin identificar en els articles. En *Flors del Calvari* ja hi figuren poesies que preludien les d'aquest manuscrit, com «La pedregada», «A mos bescantadors», «A un detractor» i «A mos defensors», sense oblidar el «Sum vermís», encara que en aquest cas es tracta d'un cant espiritual, o una súplica desesperada a Déu, de forts continguts existencials.

En l'esmentada llibreta destaca poderosament un llarg poema inèdit sense títol, «Del baxell gegantí hont jo navegava...» (apèndix). Si en els textos que he citat, de *Flors del Calvari*, el poeta introduïa comparacions puntuals dels insults i de les actituds dels amics que l'havien traït, sovint desitjats per obtenir l'amor de Jesús, aquí construeix una grandiosa faula, esglaiadora i sincera, en la qual ell és el protagonista. Explica com fou tirat al mar pel patró del vaixell on navegava i quedà a mercè dels taurons i dels monstres marins. Com perd les forces i sent la mort, com demana una corda salvadora als vaixells que passen i crida el mecenas i algun parent que estan en un promontori. Fan el sord o li responen amb insults i vituperis, no li donen la mà, la corda només la hi donarien per penjar-lo. Crida els ministres de Déu i també el rebutgen, com si fos un tigre homicida. En lloc d'un tros de fusta li tiren pedres. Es sent morir, però mirant al cel pot reviure i conclou que així, entre la terra i el naufragi horrible viu fa tres anys o tres centúries, i es pregunta quin és el seu delictes.

Verdaguier ja ens tenia acostumats a poesies humanes que traspuessin un lirisme ingenu i senzill (*Idil·lis i cants místics, Flors del Calvari*). Tanmateix sobta aquesta

50. Jordi CASTELLANOS, *op. cit.* en la n. 19, p. 33, comenta el significat d'aquest vers, dins la controvèrsia de la poesia decadentista, en el modernisme.

faula, per un cantó imaginativa, amb escenes, altre cop, del mar enfurit i de faunes salvatges, però alhora tan esqueixada i realista. Per això no té res a veure amb *L'Atlàntida*. Es tracta d'un punt de vista poètic radicalment diferent. Estem lluny dels complexos hipèrbats, de les sonores al·literacions, dels arcaïsmes lèxics, del to titànic dels personatges i del martelleig de les rimes. És un poema blanc, sense rima, amb pocs recursos retòrics. Destaca el realisme del segon apartat quan canvia de passat a present, per cercar veracitat, i quan detalla els moviments del seu cos en perdre les forces que el salvarien.

Algunes imatges són pròpies de la poesia i prosa d'aquesta època. Sobretot d'*En defensa pròpia*, el llibre on Verdaguer concentrava la denúncia de la persecució que sofria. En l'article IX de la primera sèrie (*Un sacerdot calumniat*, de 1895) ja esmenta que aquell acte de marxar de la Gleba era «propi d'una persona que s'anega, de treure la mà fora de l'aigua, cercant on agafar-se». I en l'article «Siti per fam» (2a sèrie, *Un sacerdot perseguit*, 20 d'agost de 1897) diu: «En mon llarg i espantós naufragi posaren sentinelles al meu entorn, allunyant de mi tota barca d'auxili. Si alguna persona de bon cor m'ha tirada una corda de salvament, tot seguit amb lo propòsit de trencar-la s'ha vist rodejada de satèl·lits dels qui es diuen los meus protectors». O quan parla («On és la caritat», 22 d'agost de 1897) que ell demanava auxili i els amics el cobrien d'insults i vituperis. En dos d'aquests articles («La calúmnia», «Los bocins de la serp») somia la faula d'una serp monstruosa —la calúmnia— que el va picant i empresonant, sense poder-se'n deslligar. Així doncs, en el text inèdit que comentem, Verdaguer poetitza aquestes proses de denúncia on posa noms als seus perseguidors. Observem, encara, imatges semblants en aquests quatre versos del poema «A mos defensors» (*Flors del Calvari*), encara que en un sentit diferent perquè els amics veritables li donen la mà per salvar-lo: «Al fer lo tomb a l'abisme / vosaltres m'heu dat la mà / traient-me de dins lo monstre / que ja em tenia engolat». L'altre text on es veuen ressons d'imatges del llarg poema que comentem és «Se'n cansaran» (*Espines i flors i La mellor corona*). Les ones de la mar, com ileons sedents de presa, obrint les boques roges d'enuig i de verí, plenes d'insults i d'anatemes, li diuen impropis; però acaba dient que «Totes les ones de la mar / no poden rompre un gra d'arena».

De manera semblant, en un altre poema de la llibreta, «Un dia nos passejaran...» (apèndix), es mostra la malvolença dels amics. Els amics el fan pujar al taronger del Castell Encantat; ell els dona taronges i flors, però el fan pujar més amunt; llavors sacsegen l'arbre i el fan caure. Pel tema recorda «No em deixeu caure» de *Flors del Calvari*, encara que aquí no concreta que cau pels amics i conclou que després de la baixada ve la pujada (trobar-se amb Jesús a la Glòria), a diferència de «Un dia nos passejaran...», més directe, on es queda a baix i no hi ha la solució en Jesús. Tampoc estem lluny de la idea que planteja el poema «La tortuga» (apèndix, ms. 36717 i 3722, publicada en *Lo Calendari Català*, 1904): una faula sobre una àliga que passeja una tortuga i de cop la deixa anar; així el món puja els seus i després els deixa caure.

En un bon grup de poesies de la llibreta (ms. 3722) es concreta que la dissort prové d'haver viscut en els palaus. Destaca la consideració que allà «tot era falsedat», com a «En les sales dels palaus...»: «Sota garlandes de flors / que n'he obirades d'espines»; i acaba dient «que lo meu cor més s'estima / los veritables neguits / que

les falses alegries». S'ha al·ludit abans al poema que a *Disperses* titulen com a «Fragment», on evoca l'oratori del palau i quan l'en van treure, i que canvia notablement en diferents manuscrits. En «Lo palau ditxós» el contraposa al palau de la Glòria. En la bonica balada de «La formiga» (del mateix manuscrit i publicada a *Disperses*) es remunta a la plana que va deixar, d'on era formiga, oreneta i rossinyol, per anar a la ciutat. Allà, diu, «palaus se m'obriren / plens d'or i d'argent». O també: «Tot era falsa / dintre aquell palau». La idea la formula, a vegades, amb el símbol de la gàbia, un dels leïtmotiv més utilitzats pel poeta. Ja en «Al món» (*Flors del Calvari*) començava així: «En tos palaus mon esperit hi plora, / no nasquí per cantar en gàbia d'or». En «Què és la poesia?» (de Valcarca, *Aires del Montseny*), referint-se a la poesia, o al rossinyol, diu que «no es deixa engabiar en los palaus». «Crucíferes» acaba amb «Vull ser aucell de bosc i no de gàbia». Igual com en la prosa VI d'*Un sacerdot calumniat* quan, sobreentenen-s'hi la seva fugida de la Gleba, proclama la mateixa frase. De fet, serà en l'article del 24 d'octubre de 1897, de l'altra sèrie, on posa com a epígraf el refrany «Aucell veli no entra en gàbia», quan es mostra més explícit: «La gàbia estava a punt [referint-se a l'asil]... però l'ocell era esquerp». El poema «A un rossinyol de Vallvidrera» (d'*Espines i flors*, inclòs en *Barcelonines*), titulat «A un poeta jove» o «A un rossinyol», en l'esborrany del ms. 3722, planteja com el rossinyol, el poeta, no ha de deixar els cims per anar a la ciutat, perquè «... als que canten millor / los posa dintre la gàbia». Cal afegir que el símbol de la gàbia a vegades es complementa amb el del fang. Així, en «Lo dolmen de Sant Jordi» (dels manuscrits de Valcarca i *Espines i flors*, publicat en *Aires del Montseny*) diu: «Per què a eix món de fang torní / després d'estar en la Glòria?», referint-se a la Plana o a l'ermita de Sant Jordi.

c) La pobresa

La implicació de Verdaguer amb els pobres és un altre dels aspectes principals de la construcció del mite, per part de les classes populars, en la Catalunya de finals de segle. El poeta pogué constatar, en la Barcelona de la febre d'or i alhora de les accions anarquistes, la forta desigualtat social que existia. En la seva tasca d'almoiner no només volia fer unes simples bones accions sinó que la seva donació era sincera i apassionada, fins a l'extrem de voler convertir la marquesa en una espècie de santa dels pobres.⁵¹ Verdaguer no accepta la doctrina de la lluita de classes, del socialisme i l'anarquisme, però té un compromís a fons amb la caritat i no accepta la injustícia ni la falta de dignitat perquè, en definitiva, ell mateix se sentia un pobre perseguit pels rics.

Altra vegada en la sèrie *Un sacerdot perseguit* (1897) trobem els textos més il·lustratius. El 8 d'agost escriu que «ell no té cap diner... ells ne tenen de sobra» i que (20 d'agost) «de totes les arts que serveixen al mal en la terra, la que fa més horror és la d'oprimir els pobres»; o també, «com que la caritat no es practica no

51. *Epistolari de Jacint Verdaguer*, vol. VIII (Barcelona: Ed. Barcino, 1984), carta 939, p. 77-78. En l'article IV de la sèrie *Un sacerdot calumniat* el mateix poeta comenta l'enrenou que causà, ja que es va dir que aconsellava a la marquesa que se separés del marit.

podem esperar la salvació de la societat». És el mateix plantejament del poema, d'aquests anys, «Cançó de l'estrella de Betlem»⁵² quan diu: «Desvetlleu-vos governants / tracteu amb amor al poble». En l'article del 5 de setembre exposa com ell havia socorregut més de 300 famílies de les més pobres i necessitats de Barcelona, com donava remei a malalties i acollia dissortats i orfenets i així podia evitar que «el vençut per la batalla de la vida es fes anarquista per venjar-se de la societat i fes desgraciats als altres».

Aquestes inquietuds les plasma en les poesies del volum *Els pobres*. En el manuscrit 3722 n'hi ha dues que després figuraran en els manuscrits d'*Els pobres* (ms. 366, BC): «La senyora de Tous» i «Les orfanets» (inclosa en *Disperses*). En l'índex d'*Espines i flors* trobem «A un orfanet» (del llibre *Els pobres*) i «A les víctimes del Bazar de la Caritat» (*La mellor corona*). Aquest aspecte, de la dissort de les famílies pobres, s'accentua en algunes notes inèdites del manuscrits d'*Els pobres*, com en aquesta quarteta: «Un sol lliit hi ha a la casa / hi jau difunt lo marit, / sa esposa l en ha de traure / per donarhi à llum un fill». I també les malalties, com unes ratlles sobre unes leproses, o sobre la verola (un poema d'unes malaltes de verola que fan por a la gent, però per a ell resplendeixen). Semblantment, un dels poemes del ms. 3722 es titula «A un malalt».

Per a Verdaguier, la seva pròpia pobresa fa que molts amics l'hagin deixat. Creu que l'or del marquès ha influït molta gent en el seu assumpte (*Un sacerdot perseguit*, 26 d'agost), i en l'epistolari, en diversos moments, fa referència als diners que es donen perquè li vagin en contra. Tres textos del ms. 3722 ho expressen prou clarament. Un d'ells, «De rich jo may ho he sigut...» (apèndix), també es troba en el manuscrit d'*Els pobres*, encara que no figurà en el volum. Els altres es basen en refranys populars. Així, un extens poema on es va repetint la tornada «Al qui te prou tothom li dóna / al qui no te tothom li roba». I la quarteta: «Tramontana no te abrich / home pobre no te amich / jo d amichs molts ne tenia / quan en or nadava un dia».

d) Actituds morals davant la vida

D'*Espines i flors* sobten dos poemes que destaquen per la seva visió resignada de la vida i la mort. Entrarien de ple dins l'estil realista del Verdaguier dels últims anys, a partir de *Flors del Calvari*. Es tracta d'uns poemes del seu temps, com li reclamaven els sectors modernistes, sense llenguatge arcaic, sense exageració i, fins i tot, podem afegir, sense Déu. J. Molas,⁵³ referint-se a *Flors del Calvari*, ja parla d'uns poemes breus, despullats, sense amplificadors retòrics. En el primer, «Tot passa» (apèndix), el poeta ens presenta la vida com un atzar, com una roda. En l'altre, el poema «Vellesa» (publicat en *La mellor corona* i en *Calendari Català* de 1902), quan se'n va al lliit, a partir d'uns sorolls, pressent que se li acostava la mort: «¿Serà ella —em dic— / que la falç esmola? / Si l'està aixecant / i ja el cop me dóna, / aquell cop

52. En el ms. 1828 de la BC. Es tracta d'un dels cànctics incorporats, pòstumament, a la 3a part de l'edició del volum *Cànctics* de la Il·lustració Catalana.

53. Joaquim MOLAS, «Jacint Verdaguier: un poeta en crisi. Notes per a una primera lectura d'*Aires del Montseny*». *Anuari Verdaguier 1995-96*, p. 13.

de falç / que tira a la fossa». No hi veiem, doncs, la idea tantes vegades repetida en l'obra de Verdaguer, de la mort desitjada en el camí de la felicitat perdurable. Més aviat hi predomina un cert determinisme i la desesperança. La mort també es planteja de manera crua en «Mon beure que n es d amarch...» (apèndix, ms. 3722) i a «En lo cementiri» (apèndix, I *Espines i flors*). En aquest poema, però, s'hi dóna un sentit transcendent, encara que en la línia d'una integració a l'univers infinit. I en «Petita so la gota de rosada...» (apèndix) la poesia pot servir de consol a algun cor morent, tal com la gota de rosada refresca un bri d'herba.

Finalment, cal dir que en els dos manuscrits hi ha una sèrie de poemes que expliciten diferents actituds, defectes i virtuts, davant la vida. Així l'enveja, en «La Romaguera» (367/7, publicat en *La Nova Catalunya*, núm. 9), un llarg exemple comparatiu, en forma de balada, on la romaguera que el fa caure pel camí, li clava els ungles i el mossega, és l'enveja. En «La senyora de Tous», ja esmentat, el defecte és ser massa llaminera. Sobre aquest tema de la gola trobem una poesia que no sembla de Verdaguer, pel seu to d'estirabot humorístic: «Mala recansa» (apèndix, I ms. 3722). Altres virtuts o defectes són: la hipocresia («A un hipòcrita», ms. 3722); la providència («Lo millor hostal», de les dues llibretes i inclòs en *Aires del Montseny*); la paciència (poema «La paciència», ja esmentat), o el fet de ser massa mundà («A un mundà», ms. 3722).

Apèndixs

I

Mostres dels poemes d'*Espines i flors* (ms. 367/7 BC)

PACIENCIA

La paciència del just
es una gran mercadera,
que ven per or en lo cel
lo fanch que compra en la terra;
los escarnis per honors,
per brillants los colps de pedra.
Compra ab injurïes l'encens,
lo vestit ab la nuesa,
ab les espines les flors,
lo paradís ab les penes,
la corona ab los torments
y ab la mort la vida eterna.

LO QUE NO FEU...

Lo que no feu la fórmula alquimista
ab lo sirvent de Deu fan les injurïes
preses per son amor, puix li transforman
lo fanch que se li tira en or finíssim
que en sa corona lluirà per segles

TOT PASSA

Es una roda aquest mon
hon la nit al jorn relleva,
la desventura a la sort,
l'alegria a la tristesa.
Estalona al be lo mal
al temperi la serena.
Com a la boca d'un pou
baxa y puja la galleda,
la plena davant la buyda,
la buyda davant la plena.

AHÍ ME DONAVAU PENES...

Ahí me donavau penes
avuy me donau neguits
me dau neguits per curarme
les cruels penes d'ahí.
Vostra mà de pare beso
que m te, a mes, clavat al llit,
la beso com ho faria
si una corona m texís.
Los insults ne son les perles,
los escarnis los lleccins,
y un brillant la malaltia
que m acaba d'atuhir.
Si algun floronet hi falta
daumel vos oh Jesucrist.
Amor meu, si m en feu digne
d'anar per vostre camí
la palmissa del martiri
serà dolça de cullir

QUAN LO SENYOR VOL POSAR...

Quan lo senyor vol posar,
sa firma demunt d'una ànima,
la tors amb algun flagell,
la doblega ab la desgracia;
y treball sobre treball,
y càrrega sobre càrrega,
la avergonyeix ab l'afront,
la purifica ab la infamia.
La enruenteix al fornal,
sobre la enclusa la malla,
y quan la te ben a punt
ab sa divisa la marca,
la marca ab la seva Creu
que es lo segell de sa fàbrica.

LA TORTUGA

faula

En ales d'un aligot
vola una tortuga,
creu que vola a veure mon
desde gran altura.
Ja a sos màrgens diu adeu
y a ses endressuries
de mes belles y majors
sos ulls ne beslluman.

Los grans nubols veu per dins
d'hon baxa la pluja
veu la terra y veu lo cel
y encara's remunta.

Mentre s'va enfaristolant
la pobre tortuga,
son altívol portador
de son pes s'afluxa
y en lo cayre d'un penyal
com un pa s'engruna

Axò fa l'mon ab los seus,
amunt se ls ne puja,
quan los te al bell cim de tot
avañ los cabussa,
pel gust de veurels tombar
d'aprop de la lluna.

EN LO CEMENTIRI

¿Què n resta de vostres vides,
Oh roses florides
del abril passat?
Lo que resta de la hermosa
que sota exa llosa
la mort ha desat.

Mes no, que la vostra flayre
s'esvani per l'ayre
y'l seu esperit
vola ab ales de gavina
dins ta ona atzurina,
mar de l'infinit.

PETITA SO, LA GOTA DE ROSADA...

Petita so, la gota de rosada
clamava un dematí,
¿Donchs perquè tan humil Deu m'ha criada?-
Responguéli un bri d'herba de la prada:
Per refrescar-me a mi-

La gota de rosada se'n dolia,
lo bri refrigerà
com a l'ànima trista una alegria,
y aquell coll-tort bri d'herba que's moria
tot se reviscolà.

Alsau, oh mes estrofes la volada
de dolsa amor batent,
y als tristos feu sentir vostra cantada;
si fósseu una gota de rosada
per algun cor morent!

Mostres de poemes del ms. 3722 (BC)

UN DIA NOS PASSEJARAN...

Un dia nos passejaran
per la voreta del mar
per un jardí que hi havia
sota un Castell Encantat.
Un taronger ovirarem
que demunt tots treya l cap.
Mos amichs —pujahi, me diuen,
Hi hauries de pujar.

Ja ls ne dono les taronges
tantost les vaig abastant
quan poms d or ja no hi havia
flors d argent los vaig donant
quan ja flors no hi restava
Volian lo cimeral.
Més amunt has de pujar.

Voliam (*abastans*) lo cimeral.
Hi pujo de branca en branca.
Quan so al branquilló més alt
folls d enveja y de quimera
s aplegan al meu voltant
y fortment (*y m reboten*) saccejan l arbre
per tirarme (*fins que m tiran*) daltabaix.

DE RICH JO MAY N HE SIGUT

De rich jo may n he sigut
mes a un rich (s) accompanyava,
al voltant meu a llavors
¿ne voleu més de gentada?
Mes d ensà que m so empobrit
de mi la turba s aparta (*decanta*)!

La pobresa, exa virtut
de Jesús tan estimada
seria avuy algun mal
que com la lepra s comana?

MON BEURE

Mon beure que n es d amarch
y mon viatge que llarch!
¿Del carrer de la Amargura
quin dia ne sortiré?
quan pel portal entraré
de la sepultura

MALA RECANSA

Un endrapador d aquells
que dexan la taula neta
menjava a barres batents
en l hostal de la paella.
Mentres estava molent
se l mirava la mestressa
tement que s ho menjàs tot
la taula, l'hostal y a ella.

El l s en adona y li diu :
—Hostalera, la hostalera
lo que estic menjant
a tots dos nos reca,
a vos lo que prenh
a mi lo que resta

(*a vos reca lo que prenh
y a mi'm reca lo que resta-*)

DEL BAXELL GEGANTÍ HONT JO NAVEGAVA...

Del baxell gegantí hont jo navegava
lo patro m tirà un dia per la proa
y m trobí sol dintre la mar immensa
lluny de la terra aymada
y a mercè dels taurons y de les ones.
Vegí passar altres baxells altivois
dexant per rastre platejada estela.
Jo humil a tots los demaní una corda.
Cap d'ells volgué donarmela, insensibles
allunyantse de mi com d un cadabre
y m quedí sol y nu sobre l abisme.

Cent colps vegí la mort de cara a cara
allargar los seus brassos per estrenyem
y cent colps reculí; malalt i exànim
vull posarme a nedar cap a la terra
mes no hi puc arribar, ma forsa minva
y mos brassos s'enrampan y s adormen
y ls cops de mar onada sobre onada
rodolan sobre meu y m'arraulexen
y totes poden ser ma sepultura.
Cent goles de lleigs monstres se m disputan
y vaig d assí y d allà, cabusso y rodo
no sabent de quina urpa seré presa.

Ans d entregarme al horrorós naufragi
faig un esfors suprem, tal volta l últim
y fent servir de rem mos debils brassos
a un promontori de la vora arribo.
Oh sort o gran ventura
allí veuen mos ulls al meu Mecenas
a algun parent dels de ma sanch matexa
que com un fill jo bressoll en mos brassos.
Allí a mes d un amich estimadíssim
lligat a mi ab lo parentiu de l ànima.
Allí, refets, los pobres ab qui un dia
partia ab caritat mon pa mengívol
no podentlos donar sanch de les venes.

Mes ay! Mes ay! d un à un los crido
y tots me fan lo sort y si m responen
es ab Insults afronts y vituperis
l un me diu boig l altre dolent o ximple.
Los demano un remolch; un cap de corda
tan sols me la darian per penjar-me
los demano la ma y no me la negan
mes ay es sols per empenyem mar endintre
hont trobe sepultura entre les ones
o dels taurons en les entranyes.
Del senyor crido als venerats ministres
de la angèlica taula amichs un dia
y en lloch dels mots de pau del diví Mestre
n escolto crits de feste enllà y d a fora
com si fos un rebuig del santuari
o un tigre de les selves homicida.

Demano un tros de fusta
per a flor de les aygues sostenirme:
m envian en lloch d ell (seu) un raig de pedres
ab lo mandró del odi
y de dolor y pena
coll-torce m sento gayre be sens vida.
Per entregar a Déu ma ànima inútil
los ulls de moribunt al cel axeco
y ab aqueixa mirada m reviscolo
y axí morint visch fa tres anys
visch fa tres anys o tres centúries
entre la terra y lo naufragi horrible
pledejant per la mort y per la vida.

Mes mes sabríau dir ¿Per quin delicte?
Si so l més criminal de tots diheumho.

[Possible ampliació, al final del manuscrit,
entre el vers «y ab aqueixa mirada m revis-
colo» i el següent.]

*ab lo darrer sospir de l agonia
Lo cel no es insensible com los homens
A mos sospirs obrintse
sento venirme la perduda forsa
y ab nova sanch y ab mon daliit reviuire
Mes los hòmens m apartan de la terra
hont fins los criminals tenen estada.*